

Urška Strle

»Pustili so vse in čez noč odšli.«

*Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v Italijo po drugi svetovni vojni
v luči ustnih pričevanj**

STRLE Urška, univerzitetna dipl. zgodovinarica,
mlada raziskovalka, Inštitut za slovensko
izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana

314.151.1(=163.6)(497.47:450)"1945/..."

»PUSTILI SO VSE IN ČEZ NOČ ODŠLI«.

*Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v
Italijo po drugi svetovni vojni v luči ustnih pričevanj*

Avtorica se v svojem prispevku osredotoča na Posočje, ki je bilo po drugi svetovni vojni priča masovnemu preseljevanju tako znotraj slovenskega ozemlja kot tudi preko meje. Izhajajoč iz premise, da je vsakdo ne le pasivni opazovalec, ampak tudi aktivni sooblikovalec svoje dobe, prisluhne nekaterim »nevidnim« posameznikom, ki so tvorili ilegalne izseljenske tokove proti Italiji. Skozi ustna pričevanja izseljencev in njihovih sodobnikov iz Posočja skuša izpostaviti razmere v tedanji družbi, ki so delovali stimulativno za prebeg, hkrati pa analizirati njihovo odločitev za izselitev. Pričevanja izseljencev razkrivajo, da je bila odločitev za prebeg največkrat rezultat seštevka različnih motivov. Prav to dejstvo, ki izhaja iz opazovanja migracijskih procesov z osebne ravni, kliče po zmanjševanju absolutnosti političnih oziroma ekonomskih imenovalcev kot razlogov za izselitev in hkrati postavlja pod vprašaj univerzalnost uradnih oznak, ki se nanašajo na izseljence.

Ključne besede: ilegalne migracije, izseljenci, Posočje, ustna zgodovina, vsakdanje življenje

STRLE Urška, BA History, Young Researcher,
Slovenian Institute of Migration SRC SASA (Scientific
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences
and Arts), Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

314.151.1(=163.6)(497.47:450)"1945/..."

“THEY LEFT EVERYTHING BEHIND AND LEFT
OVERNIGHT”.

*Illegal immigration from Posočje to Italy after the Second
World War in the light of oral testimony*

The article focuses on Posočje in the period after the Second World War, when it experienced mass migration within Slovenian ethnic territory and also across the border. Following the premise that individuals are not only passive observers but also active co-creators of their time, the author gives ear to some “invisible” individuals who belonged to illegal emigration currents towards Italy. With the help of oral testimony from émigrés and their contemporaries from Posočje, she tries to present the situation in contemporary society that stimulated emigration. At the same time, she analyses their decision to emigrate. The testimonies reveal that the decision to emigrate was based on various motives. It is precisely because of this fact, which was based on observation of migration processes at the personal level, that it is necessary to reduce the absolute importance of political and economic denominators as the reasons for emigration. At the same time, this questions the universality of official designations of émigrés.

Key words: illegal immigration, émigrés, Posočje, oral history, everyday life

* Prispevek je rezultat dela na programski skupini z naslovom *Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva (P5-0070)*, ki je financirana s strani Javne agencije za raziskovanje Republike Slovenije.

Uvodne misli

Za razumevanje izseljevanja je nedvomno potrebno temeljito poznavanje širokega spektra razmer v izvornem kraju, saj delovanje vzvodov za izselitev navadno pogojuje skupek dejavnikov. Informacijska vsebnost pričevanj ljudi iz slovenskega dela Posočja, aktivno ali pasivno vpetih v izredno živahne poveljne migracijske procese – med njimi zlasti čezmejne, namiguje, da morejo občji politični in ekonomski vzvodi le delno osvetliti kompleksnost poveljnega izseljevanja. Ekonomske in politične razlage migracijskih procesov sugerirajo razumevanje in interpretacijo preteklosti v omejenih, fiksnih dimenzijah in ponavadi ne upoštevajo dejstva, da posamezniki pogosto pripišejo določenemu dogajanju povsem svojske poteze, ki se utegnejo precej razlikovati od sodobnih uveljavljenih razlag. Za čas, ko je arhivsko gradivo zaradi ilegalnosti izseljevanja razmeroma pičlo, ostajajo ustna pričevanja in spominsko gradivo eno najpomembnejših in tudi najzgovornejših zgodovinskih virov.

Ustna pričevanja ponujajo eno od perspektiv, ki odstira človekove subjektivne izkušnje in načine vrednotenja. Zbrane življenjske zgodbe, pridobljene z metodo odprtega intervjuja,¹ ne pričajo le o izseljevanju, ampak so zanimivo gradivo tudi za etnološke, sociološke in antropološke raziskave ter druge vidike zgodovinskih spraševanj; ljudje skozi pripovedovanje posredujejo informacije o družini, otroštvu, oblikah dela na podeželju, preživljanju prostega časa, o odnosih v lokalni skupnosti, o poveljnih razmerah. Vsi ti elementi so pri preučevanju tako vzročnosti kot tudi drugih vidikov in faz izseljevanja bistvenega pomena.

Ustnim virom in zlasti načinu naracije informatorjev, od katerih je vsaka pripoved pravzaprav zgodba zase, se je v preteklosti v slovenskem akademskem okolju posvečalo relativno malo po-

zornosti; nekaj del na to tematiko se je pojavilo šele v preteklih letih.² Podobno je bilo zapostavljeno upoštevanje »malih ljudi«, ljudi iz ozadja, ki so kot posamezniki hkrati pasivne žrtve zgodovinskega dogajanja, a vendar tudi aktivni zgodovinski subjekti.³ Simptomatično je tudi dejstvo, da zaenkrat pri nas še ne obstaja nobena arhivska institucija na državnem nivoju, ki bi sistematično zbiral ustna pričevanja, čeprav v zadnjem času pobude po zbiranju ustnega gradiva naraščajo.

Kot vsak drug zgodovinski vir imajo tudi ustni viri šibke točke; pomembno se je zavedati, da je v razlaganju preteklosti vedno prisotna sedanja perspektiva. Od časa, ki ga raziskujem, je minilo že šest desetletij, moji informatorji pa so večinoma starejši ljudje; namigniti želim zlasti na krhkost spomina, ki je izpostavljen pozabi, potrebi po opleševanju, trenutni situaciji ipd., kar je pri pretresu ustnega vira vsekakor potrebno vzeti v obzir. Tisti informatorji, ki so se za stalno izselili v zahodne države, so sčasoma – in v veliki meri pod vplivom večplastne, tako velikopotezne kot kapilarne propagande – prevzeli tudi dominanten (v tem primeru komunizmu manj naklonjen ali celo sovražen) diskurz teh držav.⁴ Časovna oddaljenost, osebnostne spremembe in markantni družbenopolitični dogodki (kot so konec socialistične ureditve na Slovenskem, razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije, priključitev k Evropski skupnosti in drugi) so v marsičem preoblikovali vrednotenje in interpretacijo časa ter dogodkov neposredno po vojni. Podobno velja tudi za indi-

¹ Odprti intervju je način interakcije med spraševalcem in spraševancem, ki ne sledi vnaprej pripravljenemu vprašalniku. Pomemben je uvod v pogovor, kjer spraševalec spraševanca uvede v temo pogovora s pojasnitvijo raziskovalnih zanimanj. Sam pogovor izhaja iz precej splošnega vprašanja, iz katerega se preko danih odgovorov povsem spontano porodijo nova vprašanja. Na ta način se spraševalec izogne (morda zavajajoči) zamejitvi tematike na njemu znana področja, hkrati pa lahko sledi asociacijam, ki jih spraševanec povezuje z raziskovalno tematiko.

² Eno izmed najbolj temeljitih monografij s področja ustne zgodovine na Slovenskem je delo etnologinje Mojce Ramšak (2004) *Portret glasov. Etnologija je v slovenskem prostoru tudi prva uvajala principe ustne zgodovine v akademsko raziskovanje. Največ razumevanja za ustno zgodovino so na področju zgodovinskih študij v zadnjih pokazali uredniki revij Annales (zlasti prispevki Vide Rožac-Darovec), Zgodovina za vse, Dve domovini/Two homelands (zlasti prispevki Mirjam Milharčič-Hladnik in Kristine Toplak), medtem ko je Zgodovinski časopis na temo ustne zgodovine priobčil le en članek v sferi didaktike v letu 2006; gre za prispevek Mojce Kukanja na temo Ustna zgodovina v osnovni šoli.*

³ Kljub temu dejstvu je nastalo nekaj odličnih monografij, na primer: Katarina Kobilica, Andrej Studen (1999). Volja do dela je bogastvo: mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini; Marta Verginella (2004). Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža.

⁴ Za primer Kanade toplo priporočam naslednjo monografijo: Franca Iacovetta (2006). *Gatekeepers, Reshaping Immigrant Lives in Cold War Canada.*

vidualni nivo. Marsikateri od mojih informatorjev je spričo vseh naštetih okoliščin precej bolj kritičen do preteklega režima in povojnih dogodkov, kot je bil v preteklosti, marsikdo je skozi pogovor sproščal pretekle krivice in zatajevane strahove, ki so se včasih prelevili v jezo in črno-bele sodbe. Vsemu navkljub je največje bogastvo ustnih virov ravno raznolikost doživljanja in vrednotenja, ki razkriva ambivalence in antagonizme v družbi. Ti vsekakor niso nepomembni; pogosto se namreč pozablja, da so osebna življenja, občutja – skratka, vsi aspekti privatne sfere, nenazadnje področja političnih eksperimentov in v končni fazi tudi političnega boja.⁵

Posneta pričevanja nam poleg povedanega posredujejo informacije na različne neverbalne načine; s smehom, premolki, ploskanjem, tleskanjem, cmokanjem, jecljanjem, jakostjo govora, podarki ipd. utegnejo dodatno pojasniti povedano, čeprav takšnim manifestacijam seveda ne gre pripisovati univerzalnih pomenov. Naj za ilustracijo povzamem nedavno preminulega Studa Terkela, enega najvplivnejših ameriških raziskovalcev na področju ustne zgodovine, ki je dejal, da je »smeh lahko izraz bolečine in tišina je lahko krik. In bog ve, koliko različnih pomenov lahko pripišemo nasmehu.«⁶ Gre za občutljive, večpomenske in v mnogočem izmuzljive vire, ki se ob načinih spraševanja odzivajo tudi na spraševalca, na prostor in čas govora.

Spomini in pričevanja na poseben način prispevajo k zapolnjevanju praznin, o katerih primarni zgodovinski viri ne ponudijo zadovoljive razlage; včasih le nakažejo vzvode, ki jih drugi viri ne zmorejo. Hkrati odstirajo tudi morebitne zavajajoče enopomenske in pogosto enovzročne interpretacije dogodkov ter celo protislovja, ki so bivajo v luči dogodkov sodobnega ekonomskega ali političnega zornega kota. Prispevek ne poskuša osvetliti le zgodb prebežnikov, ampak vključuje tudi izbrana pričevanja njihovih sodobnikov, ki so ostali doma; za dodatno pojasnjevanje se poslužujem nekaterih že objavljenih pričevanj, ki so se mi zdela zgovorna. Odločitev za nekoliko širši raziskovalni žaromet so spodbudili predvsem nekateri

indici, pridobljeni skozi povsem neformalne pogovore z ljudmi iz Posočja. Ti so me večkrat, posredno ali neposredno opozorili na momente v tedanji družbi, ki so delovali stimulatивно za odselitev, pa jih skozi druge vire nisem uspela zaznati. Prav zaradi njihovih informacij sem postala pozorna na pomen in potrebo po upoštevanju kroga sorodnikov in znancev pri migracijski odločitvi. Bližnji sorodniki, prijatelji in znanci so na odločitve izseljencev lahko delovali zaviralno ali spodbujevalno, potekale so z njihovo odobritvijo ali brez njihove vednosti. V precej represivnem okolju je bilo razmišljanje in dogovarjanje o prebegu navadno tajno, čeprav je glede na precejšnjo stopnjo uhajanja čez mejo pa tudi skupinskih prebegov slutiti, da je bilo načrtovanje manj skrivno, kot se zdi na prvi pogled.

Glede na to, da se je čez mejo v tistih negotovih časih takoj po vojni večina prebežnikov podala v neznano, bom v prispevku izpostavila le dejavnike, ki so v domačem kraju lahko delovali stimulatивно za izselitev, ne pa tudi tistih, ki so prebežnike nadalje usmerjali na njihovi poti. Ključno pri tem je upoštevanje dejstva, da ponavadi ne obstaja samo en vzrok za izselitev, kar postavi pod vprašaj verodostojnost obče sprejetih terminov, kot so politični, ekonomski oziroma avanturistični izseljenec. Raziskovanje vzročnosti izseljevanja na primeru Posočja (in pogosto tudi v obče) izkazuje večjo kompleksnost, kot jo zmore prenesti absolutizacija na en sam vzrok. Izseljevanje neposredno po vojni so resda spodbujali predvsem odsotnost občutka varnosti in slabi materialni pogoji, vendar je na migracijsko izbiro in tudi čas emigracije vedno vplival splet življenjskih okoliščin posameznika – kot celota. Skozi življenjske zgodbe lahko razberemo, kako ljudje različno razlagajo vzroke, načrte, pričakovanja in izbire, kako na vse te elemente vplivajo izvorno osebna zgodovina, domače okolje, družinske razmere, kulturne, gospodarske in politične okoliščine ter nenazadnje tudi psihološke lastnosti (ambicioznost, nagnjenje do spoznavanja novega, do potovanj, »notranji nemir« ipd.). V posameznikovi odločitvi za izselitev se največkrat prepletajo gospodarske, socialne, politične okoliščine in – v mnogo večji meri, kot se ponavadi upošteva – tudi osebni motivi. Intimni vzroki kot razlog za izselitve pridejo redko do izraza, saj se družinske, lokalne in druge neprilike, ki so spodbudile idejo o zapustitvi doma, v pri-

⁵ Alessandro Portelli (1997). *The battle of Valle Giulia: oral history and the art of dialogue*, 1997, str. X.

⁶ Thompson, Alistair (2004). *Interview with Stud Terkel*. V: *Oral history* 32 (2), str. 124.

čevanjih navadno ne izpostavljajo, ampak ostajajo tabu. Česar ne razkrije uradni intervju, pogosto razkrijejo večkratni neformalni pogovori z informatorji in čisto naključni verbalni »spodrsaljki«.

Večplastnost kavzalnosti, ki jo je možno razpoznati tudi pri razlogih za izseljevanje, je izpostavil izredno luciden preučevalec človekovih odzivov na okolje in človeške sposobnosti pomnjenja, Primo Levi, ki tudi sam ugotavlja, da je umeetniška ali narativna dikcija pogosteje bolj učinkovita in stvarna kot znanstvena. Uvodne besede zaključujem z njegovimi mislimi:

»V človeški naravi je, da se muke in bolečine, ki jih trpimo hkrati, ne seštevajo v celoti v našo občutljivost, ampak se po določenem zakonu perspektive manjše skrijejo za večjimi. /.../ Obstaja tudi razlog, zaradi katerega lahko v svobodnem življenju slišimo, da je človek večno nezadovoljen: v resnici pa, prej kot za človeško nezmožnost doživeti popolno udobje, gre za nezadostno poznavanje zapletene narave stanja nesreče, zaradi česar njenim vzrokom, ki so raznovrstni in hierarhično razvrščeni, dajemo eno samo ime, ime največjega vzroka; ko ta odpade, smo boleče presenečeni, ker vidimo, da za njimi tiči drugi ali, točneje, vrsta drugih.«⁷

Vzpostavitev meje

Ker je obseg študij v zvezi z zahodno mejo in obmejnimi območji zaradi aktualnosti tematike številčno in vsebinsko v zadnjem desetletju precej porasel, bom za potrebe tega prispevka v branje ponudila le zelo kratek očrt Posočja; posvetila se bom predvsem poveljni razmejitvi ozemlja s posledicami, ki so jih je le-ta imela na prebivalstvo ob meji. Kratka sinteza predstavlja nekakšno grobo ogrodje za razumevanje vsebine ustnih pričevanj iz obmejnega območja ob reki Soči, od Bovškega do vključno Goriške. Tu se alpski svet staplja z Mediteranom, območje pa tudi z etnično-kulturnega gledišča predstavlja izrazito prehodno ozemlje, v katerem se mešata slovanski, romanski in germanski svet; na to nas opozarjajo narečne značilnosti, običaji, arhitektura, prehrana in drugi vidiki.

Ost prispevka se spušča na mikronivo, na vsakdanje življenje v slovenskem delu Posočja, časovni okvir pa zaobjema obdobje od konca druge

⁷ Primo Levi (2004). *Ali je to človek?*, str. 64.

Simbolna podoba razdeljene poveljne Goriške, prikazana v dokumentarnem filmu *Moja meja* Nadje Velušček in Anje Medved (2002).

svetovne vojne, ko je to območje postalo obmejno, pa do začetka 60. let. Šele leta 1962 je bil sprejet *Zakon o amnestiji* vseh dotedanjih ilegalnih prebežnikov, če seveda niso bili vojni zločinci. Tedaj se je na izseljence, ki so jih državni uradi več kot 15 let kategorično označevali kot politične emigrante, začelo gledati dosledneje, a še vedno enopomensko – kot na ekonomske izseljence.⁸ Odnos do nelegalnih prebežnikov je bil do 60. let s strani oblastnih organov izrazito negativen, sumničenja do vseh, ki so se spogledovali z mislijo o preselitvi, pa so se nadaljevala vse do 80. let.

Posočje je bilo že tradicionalno priča pestrim migracijskim procesom, hkrati pa tudi nekajkratnim upravno-političnim spremembam oziroma – če se izrazim nekoliko hudomušno – migracijam meja. V zadnjem stoletju je pripadalo kar štirim državnim tvorbam: Habsburški monarhiji, Kraljevini Italiji, Jugoslaviji in nazadnje

⁸ Marjan Drnovšek (2000). *Nekaj utrinkov iz odnosa slovenske oblasti in Partije do poveljnih izseljencev*. Publikacija V: VII. Tabor Izseljenskega društva Slovenija v svetu Republika Slovenija – mati ali mačeha izseljencem, str. 18.

Sloveniji. Med drugo svetovno vojno je po kapitulaciji Italije ozemlje okupirala nacistična Nemčija, po vojni pa je bilo do mednarodne potrditve meje več kot dve leti (16. junij 1945 – 15. september 1947) razdeljeno med zavezniško in jugoslovansko začasno upravo.

Konec druge svetovne vojne je na evropski politični zemljevid vrisal nove politične meje in vzpostavil nove družbenopolitične ureditve. Tudi na mejno območje med Italijo in Jugoslavijo so bili po vojni usmerjeni osrednji evropski mirovni pogovori, ki so se leta 1947 le delno zaključili s *Pariško mirovno pogodbo*, s kompromisom, ki v celoti ni zadovoljil nikogar. V očeh mirovnih pogajalcev zmagovalnih zahodnih velesil je bilo bistvenega pomena, da se zaustavi vpliv komunizma in tudi Italija je bila razumljena kot »nekakšen bastijon anglosaške demokracije v srednji Evropi«. ⁹ V konfliktu, ki je počil predvsem po ideološkem in niti ne toliko po etničnem šivu, ¹⁰ so sodelovale politične strukture obeh strani. Pod krinko pravične razdelitve ozemelj so potek več let trajajočih dogovarjanj o bodoči evropski ureditvi usmerjali tajni dogovori glede porazdelitve ideološkega vpliva med ZDA in SZ ter njunimi zavezniki. Nacionalni, ekonomski, demografski, zgodovinski in tudi geografski dejavniki so bili pravzaprav drugotnega pomena, čeprav so bili vseskozi pomemben sestavni del argumentiranja. Kljub temu, da je bila nova meja v primerjavi z *rapalsko mejo* iz leta 1920 vsaj delno zarisana v korist slovenskega elementa, je pomenila ločnico, ki je grobo razdelila tradicionalno povezano ozemlje.

Državna meja, potegnjena po sklepih pariške mirovne konference z dne 10. februarja 1947 in vzpostavljena 15. septembra istega leta, je brez upoštevanja katastrskih meja ali lastniške strukture zarezala v življenja posameznikov na obeh

straneh meje in s skoraj hermetičnim zaprtjem prehoda posegla v njihovo dotedanjo strategijo preživetja. Za domačine je bil to pravi kulturni šok. Meja je sekala ceste, železnico, energetske, telekomunikacijske, vodovodne in komunalne objekte. Slovenski del Goriške je ostal v povojnih ruševinah brez bolnišnic, srednjih šol, kulturnih in upravnih ustanov. Manjkajoče institucije je postopoma nadomestila infrastruktura v Novi Gorici, mestu, ki je tik ob meji začelo rasti šele od oktobra 1947. ¹¹

Meja je mehansko razdelila ulice, vrtove, zgradbe, posestva in celo pokopališče v Mirnu med dve državi. Znan je primer, ko so pogrebci ob navzočnosti oboroženih graničarjev krsto potiskali iz ene države v drugo, da so se od pokojnika lahko poslovili ljudje na obeh straneh meje. ¹² »Moj nono je imel glavo v Italiji, noge pa v Jugoslaviji. /.../ Tako je, če se meje riše v Parizu,« se zgodovinskega absurda spominja prebivalka Mirna Cirila Pregelj. ¹³ Do postavitve kamnitih mejnikov so ljudje na tej ali oni strani samovoljno premikali lesene razmejitvene količke, da bi si pridobili oziroma ohranili kakšen kos zemlje ali da bi si olajšali dostop do svoje posesti. ¹⁴ Meja je bila vzpostavljena postopoma in nadzor se je zlagoma krepil vsak dan. Ob najlažje prehodnih predelih so bile žične ograje, celo španski jezdec, nameščene signalne rakete in postavljeni opazovalni stolpi. V stometrskem obmejnem pasu ni bilo dovoljeno sejati ničesar, kar je bilo višje od krompirja in 20 metrov od meje so morali posekati vsa drevesa. Polje, ki ga je prečkala meja, so lahko obdelovali le do meje oziroma po prečkanju dvolastniškega prehoda. Sprva je bilo prepovedano celo pogovarjanje preko meje. Ljudje so bili jezni, razočarani in žalostni.

V začetku leta 1949 je bil podpisan prvi *Videmski sporazum*, ki je omogočil dvolastnikom in njihovim svojcem z območja 10 km širokega pasu

⁹ Jože Pirjevec (2007). »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954), str. 319.

¹⁰ Zgovoren je primer, da je peticijo priključitve Primorske k Jugoslaviji je v pičlih 6 dneh konec avgusta 1945 podpisalo 162.082 Slovencev, 56.414 Italijanov in 256 drugih. Glej, Pirjevec (2007), n. d., str. 330. Italijanske simpatije do Jugoslavije so se z resolucijo Informbiroja leta 1948 sicer precej ohladile, ker so italijanski komunisti sklepe Kominforma večinoma podprli. Vseeno pa ne smemo zanemariti pogostih medetničnih stikov, ki so imeli za posledico trdna prijateljstva in zakonske zveze. Tudi nedaven mednarodni projekt Ženske in meja (2008) je razkril precejšnje medetnično sodelovanje na neformalni ravni.

¹¹ Več o Novi Gorici glej: Branko Marušič (2001). Skozi preteklost Goriške; Šušmelj (1997), n. d.; Branko Marušič (1988). Nova Gorica.

¹² Repe Božo (1998). Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka. Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: Zgodovina za vse, let. 5, št. 2, str. 90–91.

¹³ Veronika Rupnik, Padec zahodne meje: moj nono z glavo v Italiji, z nogami v SFRJ, pogovor s Cirilo Pregelj iz Mirna. V: Žurnal 27. 11. 2007.

¹⁴ Repe (1998), n. d., str. 91; Andrej Malnič (1998). Topografija spomina na novo mejo. V: Acta Histriae, št. 6, str. 332.

prehajanje meje s posebno dovolilnico, s tem da so bili ob prehodu podvrženi strogi kontroli. Čeprav jim je bil dovoljen zgolj prehod do svoje njive, ne pa tudi v večja mesta, so ljudje ta predpis kršili; razpoznavni so bili po socialističnih čevljih in registrskih tablicah na kolesih. Ko so jugoslovanske oblasti poleti 1950 na mejnem prehodu Rožna dolina organizirale srečanje z mejo ločenih okoliških sorodnikov, je več tisoč ljudi kljub vojaški in policijski zaščiti dobesedno vdrlo v Gorico.¹⁵ Marušič ocenjuje omenjen »pohod pettisočerice« v Gorico kot spontan odziv na zaporo, ki je leta 1947 odrezala mesto od svojega vzhodnega zaledja, zarezala v nekdanj enotni gospodarski, kulturni in politični prostor, razdelila sorodnike, prijatelje in znance ter dodobra spremenila vsakdan ob meji.¹⁶

Obmejni prebivalci so z blagovno menjavo prvi prakticirali uvozne in izvozne posle, seveda na črno in ilegalno. Domače žganje, jajca, maslo, vino, mleko in ostale doma pridelane dobrine so ljudje menjali za sladkor, kavo, riž, limone, milo, zdravila in ostale potrebščine, ki jih doma ni bilo moč dobiti. Znan je primer neke ženske, ki se ji je na mejnem prehodu začelo topiti pod bluzo skrito maslo. Neki mož je na skrivaj postavil žičnico, s pomočjo katere je preko meje prenašal blago. Ko so ga odkrili, je bil obsojen na dve leti ječe.¹⁷ Z blagoslovom pristojnih organov so ljudje prenašali preko meje blago vseh vrst tudi za oblast samo; šlo je pretežno za rezervne dele, ki se jih ni dalo dobiti v Jugoslaviji (deli pisalnih strojev, avtomobilov, avtobusov). Z drobnim tihotapstvom so se ukvarjali celo vojaki, ki so si z italijanskimi kolegi izmenjavali različne dobrine.¹⁸ Malnič navaja primer iz Mirna, kjer so v sodih za gnoj ter v sodih za vino »tihotapili« celo ljudi.¹⁹

Meja je bila skoraj nepropustna do leta 1955, ko so bili na osnovi *Londonskega memorandum*a 1954 sprejeti *Videmski*, *Goriški* in *Tržaški sporazum*. Ti dogovori so vsaj delno blažili posledice nove zamejitve vzdolž celotne državne meje; urejevali so prehajanje meje in blagovno izmenjavo,

zato zaznamujejo izhodišče k vidnejšemu upravnemu, kulturnemu in gospodarskemu sodelovanju, vzpostavitvi prometnih povezav med obema območjema ter tudi korak k otoplitvi sosedskih odnosov. Ni odveč povedati, da je bil to prvi sporazum takšne narave med državo s socialistično ureditvijo in državo zahodnega bloka v obdobju hladne vojne. Sprva so bili dovoljeni samo 4 prehodi meje na mesec z omejenim vnosom in iznosom blaga in denarja – razen dvolastnikom, ki so z dovolilnico mejo lahko prehajali po potrebi. Meja je postala prehodna za vse državljane v začetku 60. let, seveda pa je bil nadzor nad pretokom ljudi čez mejo in tem, kar so posedovali ob prehodu, poostren tudi kasneje.

Kaj pa če bi šli tudi mi?

Izseljevanje se je ohranilo v zavesti primorskih Slovencev kot eden od tradicionalnih načinov za izboljšanje težkih življenjskih razmer, saj je bilo vzorov na pretek. Mobilnost prebivalstva je bila glede na demografske mikroraziskave²⁰ tudi v prejšnjih stoletjih bistveno višja, kot si ponavadi predstavljamo; zajemala je dnevne, začasne, sezonske in trajne (iz)selitve. Zlasti tradicionalna hribovska ekonomija je spričo strategije preživetja primorala svoje prebivalce, da so se pogosto selili. Severnejši predeli Posočja (področje okoli Bovca, Kobarida, Breginjskega kota, v hribovskih predelih okoli Tolmina) so bili precej izolirani od večjih upravnih in verskih središč, od večjih prometnih vpadnic, bili so brez večjih mest in so skozi čas razvili relativno visoko stopnjo avtarkičnosti. Drobljenje zemljiške posesti že tako majhnih zaplat orne zemlje je pogojevalo oblike gospodarstva, ki so v veliki meri značilne tudi za geografsko sorodno Benečijo in Rezijo oziroma kar za celoten vzhodni alpski lok: zlasti od 19. stoletja dalje je razmerje med naraščajočim številom prebivalstva in naravnimi danostmi pogojevalo množično sezonsko delo na tujem.²¹ Ljudje so se za prispevek k družinski ekonomiji ukvarjali tudi s pomožnim

¹⁵ Jože Šušmelj (1997). *Odpiranje meje: Sodelovanje med Novo Gorico in Gorico*. V: Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja, str. 11.

¹⁶ Branko Marušič (2001). *Jako stara vas na Goriškem je Solkan: zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*, str. 75.

¹⁷ Repe (1998), n. d., str. 92.

¹⁸ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 342.

¹⁹ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 343.

²⁰ S področjem Furlanije se od slovenskih zgodovinarjev največ ukvarja zlasti Aleksej Kalc, ki je o tematiki zapustil že bogato bibliografijo v slovenskem in italijanskem zgodovinskem nopolisu.

²¹ Več: Aleksej Kalc (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev iz zahodne meje; Aleksej Kalc, Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi*. V: *Annales. Series historia et sociologia*. Let. 7, št. 10 (1997), str. 193–214.

fizičnim delom, s trgovanjem na malo, s sezonskim delom v tujini, veliko pa se jih je zaradi revščine odselilo za dalj časa oziroma za stalno. Takšnim razmeram je sledila manjša stopnja porok in ustvarjanja družin, kot je razvidna v urbanem okolju, kar nenazadnje priča o manjši možnosti za ustalitev. Gorica in zlasti Trst sta privabljali veliko hribovske populacije, ljudje pa so odhajali tudi dlje po kontinentu in se od druge polovice 19. stoletja množično vključevali v prekomorske migracijske tokove, na območje obeh Amerik in tudi severne Afrike (zlasti Egipt).

Znano je, da so izrazite migracijske tokove iz tedanje Julijske krajine, kamor je med obema vojnama spadalo tudi Posočje, sprožile aktualne pravno-politične spremembe. Izselsjevanje iz Posočja je bilo podobno kot v drugih koncih Italije deležno odobranja vlade, saj je pomenilo sredstvo gospodarske strategije za blaženje resne gospodarske krize. Italija je na podlagi tajnih klavzul dvostranskih pogodb z deželami, ki jim je primanjkovalo nekvalificirane delovne sile, za vsakega izseljenca dobila določeno količino premoga, hkrati pa blažila brezposelnost.²² Italijanska zasedba večjega dela zahodne Slovenije in vzpostavitev vedno bolj represivnega fašističnega režima, sta sprožili migracije večjega dela narodno zavednih in intelektualnih elit, ki so bile pogosto projugoslovansko usmerjene.²³ Vzročnost migracij je zavzemala cel spekter možnosti od prisilne do prostovoljne izselitve in pogosto delovala kot seštevek političnih, ekonomskih in drugih mehanizmov, pa tudi rezultatov družinskih preživetvenih strategij ali konfliktnih razmerij v družini. Ljudje so se selili na vse konce sveta, najbolj izrazita pa so bila odhajanja v Ameriki, zlasti v Argentino in Brazilijo, po Evropi, v Afriko (Egipt, Alžirija) in v veliki meri tudi v Jugoslavijo.

Po drugi svetovni vojni se je Evropa znašla v vrtincu izjemne mobilnosti prebivalstva, ki je nastala kot posledica kompleksnega spleta vojnih dogodkov in dolgotrajnega stabilizacijskega intervala iz vojnega v mirnodobno obdobje. Ljudje so se še več mesecev po uradnem koncu vojne vračali

iz internacij, delovnih taborišč in misij različnih vojaških formacij, bežali pred nanovo vzpostavljenimi režimi, se pridruževali sorodnim idejnim okoljem, puščali za sabo uničeno posest, prazne domačije in skušali oditi proč od žalostnih spominov. Številke teh množičnih premikov razseljenih oseb po Evropi so nenatančne in se gibljejo med 12 in 30 milijoni.²⁴ Proč od izvornega doma je bežalo na milijone ljudi, kar je kmalu postalo velik humanitarni problem. Begunska taborišča po Evropi so se začela polniti že pred uradnim koncem druge svetovne vojne in za begunske problematike se je vzpostavil razvejan sistem pomoči, kamor so bile vključene nekatere mednarodne organizacije (UNRRA, IRO, UNICEF), karitativne ustanove, kot so Rdeči križ, Karitas in druge cerkvene združbe, vojsk začasne zavezniške uprave in držav, kjer so se taborišča nahajala. Slovenski begunci so se zbirali zlasti v avstrijskih, italijanskih pa tudi nemških in švicarskih taboriščih.²⁵ Strah in krivice, ki so jih ljudje pretrpeli med vojno, negotovosti, represije neposredno po vojni, pomešane z odporom oziroma z zadržanostjo do komunizma, razočaranja in strah pred novim, so marsikoga pripravili do tega, da je pustil vse svoje za seboj.²⁶

Težka gospodarska situacija je pričakala prebivalstvo po večjem delu Evrope. Vojna doba je tudi v Posočju močno prizadela zlasti tradicionalno hribovsko ekonomijo in pospešila demografsko praznjenje hribovskih vasi. Zaradi manjših posesti nacionalizacija tega dela Slovenije ni pretirano prizadela, čeprav so morali presežke pridelkov dati v prisilni odkup. Poleg revščine je bilo za izseljevanje iz severnejših in bolj hribovitih območij dodaten motiv umanjkanje perspektiv in odložena modernizacija kot posledica marginalizacije v politiki razvoja in prostorskega planiranja. V južnejših predelih je bil položaj malo boljši, vendar ni zbujal zavidanja.

Posočje, kjer je bila gospodarska in kulturna navezava na zahod, na območje Beneške Slovenije, tradicionalno zelo močna, je z vzpostavitvijo

²² Aleksej Kalc, Michela Predan in Alvaro Petricig, (2008). *Deriva Nei Continenti: Le Valli del Natisone e i luoghi dell'emigrazione negli archivi fotografici di famiglia/Odplavljanje na celine: Nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih arhivih*, str. 10.

²³ Vovko Andrej (1992). *Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama*. V: *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, str. 87–92.

²⁴ Jure Gombač (2005). *Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne*, V: *Spet doma? Povratne migracije med politiko prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin), str. 14.

²⁵ Rozina Švent (1995). *Begunski usodi nasproti*. V: *Dve domovini/Two homelands* 6, str. 44.

²⁶ Urška Strle (2007). *Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do domovine po drugi svetovni vojni*. V: *Dve domovini/Two homelands* 27, str. 124.

meje izgubila pomemben del gospodarskega in socialnega kapitala. Posebej je to občutilo obmejno prebivalstvo, ki je bilo od tedaj še pod precejšnjim psihološkim pritiskom, saj je bilo gibanje v obmejnem pasu zaradi političnih napetosti močno nadzorovano. Življenje ob vzpostavitvi nove jugoslovanske oblasti je za nekatere prebivalce ob meji pomenilo velik korak nazaj – celo v primerjavi z dobo italijanske vladavine v času fašizma. Na takšno držo, ki me je kot raziskovalko sprva neprijetno presenetila, sem naletela kar nekajkrat – na območju Kambreškega, Mosta na Soči in Tolmina.²⁷

»Po prvi svetovni vojni še ni bilo tako hudo, po drugi svetovni vojni pa so v Italijo zbežali vsi. Vasi so se praznile, po cele vasi! Ne samo, da bi zbežala po en ali dva, cele vasi so odšle, ko je prišla Jugoslavija. Tudi jaz sem mislil iti. Mizerija²⁸ je bila, slabo se je živelo in veliko znancev je šlo. Pa dobiš pismo nazaj, in se imajo dobro, bolje kot mi, ne. Pomisli, bilo je sedem hiš in petinštirideset ljudi, nihče ni delal, da bi bil zaposlen, nihče ni imel pokojnine! Petinštirideset ljudi v tistem koščku zemlje tam! Pa smo vsi živeli in delali.« [Gospod Anton, rojen 1928, okolica Kambreškega]

»Poleti smo se kopali v Idriji, potem, ko je bila Jugoslavija, pa nič več. Je bila meja. Pod Italijo je še prišlo v poštev.« [Gospa Stanka, rojena 1932, Podravne, prebegla leta 1951]

»Jeseni in pozimi smo napravili drva in jih prodajali. Vsako zimo, dokler je bila Italija. Ko pa je prišla Jugoslavija je bilo pa vsega konec, takrat pa si pomagaj, kot veš in znaš. Je bila taka revščina, da ni bilo toliko odjemalcev! Pod Italijo pa si prodal drva strašno dobro.« [Gospod Jožef, rojen 1920, okolica Mosta na Soči]

²⁷ Vse zvočne zapise – razen če ni posebej navedeno – hrani avtorica prispevka. Imena informatorjev so izmišljena, anonimnost jim je bila zagotovljena na njihovo željo. Izseki iz intervjujev so iz različnih slovenskih dialektov (in deloma tudi angleščine) kompresirani in predelani v standardno prozno slovenščino. Pustila sem le nekaj izrazov, ki so se mi zdeli preveč povedni in zanimivi, da bi jim odvzela njihovo dialektalno sočnost. Nekaj pričevanj sem povzela po že objavljenih monografijah; v tem primeru je naveden vir.

²⁸ Narečni izraz za revščino, pomanjkanje, prevzet iz italijanskega jezika (*miseria*).

»Tri leta potem, ko je nastala Jugoslavija, so začeli ustanavljati zadrage. Začeli so odkupovati sadje in ljudje so dobili kakšen denar. Ampak prvih par let ni bilo ničesar! Potem ko se je situacija unesla, si prodala pridelek, dobila kakšen denar in kupila nujne potrebščine, kot na primer obleko ali kaj takega. Na začetku smo bili vsi oblečeni v prešite obleke, vsi zaflikani²⁹ in napol strgani. Ne vem, kolikokrat je rekla mama, če bi vsaj en kos blaga dobila kje, da bi prešla tisto, že tisočkrat prešito obleko. Ko je bila Italija, je bilo pa dobro. V šoli smo vsi dobili hrano, brezplačno! In vse šolske potrebščine, kar jih potrebuješ, svinčnike, zvezke in torbe. Vse brezplačno! In tiste birtuhe³⁰ smo dobili. Če si jih strgal, si dobil nove. Smo bili čedni, vsi lepo oblečeni, dekleta smo imele bele kraglce³¹ in črne birtuhe, fantje so imeli pa plave kraglce in črne birtuhe.« [Gospa Iva, rojena 1933, okolica Tolmina]

»Partizani so zmeraj samo jemali. Ko so prišli, so nam pobrali, kar so dobili. Italijanski vojaki pa so nam še včasih kaj pomagali delat, partizani pa ne. Nam dekletom so pomagali opravljati težja moška dela in otroke so na vozu peljali v šolo. Ko so pri Mengorah partizani razstrelili skladišče orožja, so nam popokale šipe na oknih in smo imeli sitnosti še s tem.« [Gospa Ida, rojena 1916, Modrejce]

Gornje izjave je treba gledati tudi skozi prizmo dejstva, da imajo omenjeni pričevalci danes negativno mnenje o povojnem jugoslovanskem režimu; ta je sicer zlasti v prvih povojnih letih deloval na ljudi represivno, negativno vrednotil njihovo (katoliško) tradicijo ter večkrat ni zagotovil minimuma za preživetje. Iz nekaterih izjav je možno razbrati, da se je določena antipatija do komunizma in celo do partizanskega gibanja razvila že prej, neodvisno od povojnega stanja. Zgoraj navedena pričevanja nakazujejo, da slabega gospodarskega stanja niso povezovali s širšimi vzvodi, s posledicami katastrofalne vojne, od katerih se je večji del Evrope pobiral še več desetletij, in s konfliktnim ozračjem hladne vojne. Moji informatorji

²⁹ Narečni izraz za pokrpani, zakrpani, prevzet od nemškega izraza (*flicken*).

³⁰ Narečen izraz za predpasnik, prevzet od nemškega izraza (*Fürtuch*).

³¹ Narečen izraz za ovratnik, prevzet od nemškega izraza (*Kragen*).

Malo več kot 30 kilometrski potok Idrija je od leta 1947 določal mejo med Republiko Italijo in FLRJ. Ta isti potok je v letih 1866–1918 določal mejo tudi med Habsburško Monarhijo in Kraljevino Italijo.

so povojno pomanjkanje, slabe ekonomske razmere in tudi zaprtost meje povezovali kar z jugoslovansko oblastjo, verjetno zato, ker (vsaj intimno) niso bili pristaši na novo vzpostavljenega režima. Hkrati je treba upoštevati dejstvo, da so bili moji sogovorniki v času italijanske okupacije po večini še otroci in fašističnega pritiska najverjetneje niso doživljali kot hudo breme. Kljub upoštevanju gornjih razlogov, vsa ta dejstva govorijo o precejšnji stopnji družbene deprivacije in zapoznelih negativnih učinkih, ki jo je povzročila druga svetovna vojna, predvsem pa opozarja na ambivalentnost doživljanja sodobnikov ob koncu vojne, ki jo je propaganda zmagovalcev povsem zastrla: veselje spričo težko pričakovanega miru se meša z žalostjo, občutki olajšanja pa s skrbmi in negotovostjo. Opozarjajo tudi na zamolčano nasprotovanje povojnemu jugoslovanskemu režimu, ki je tiho sobivalo ob močni, režimu naklonjeni propagandi; ta je šele z razpadom Jugoslavije dobila možnost, da se izrazi na glas.

Marsikaterega od vzrokov za povojne migracije lahko pripišemo nestrinjanju s tedanjim družbeno-političnim sistemom, ki je omejeval svobodo na številnih nivojih. Nova jugoslovanska država je temeljila na ideologiji, ki je s svojo naravo korenito posegla ne le v dotedanjo politično in ekonomsko ureditev, ampak tudi v tradicionalne družbene vrednote in simbole, kar je v marsikom zbuvalo odpor. Kot piše Miklavčič Brezigar, so bili z letom 1947 kot »nepravični in zastareli« uradno ukinjeni prazniki, kot so miklavževanje in božični prazniki, za afirmacijo novega režima pa so uvaja-

li nove praznike, začelo se je preganjanje javnega izražanja vere in preganjanje duhovnikov. Zlasti spočetka so duhovnikom otežkočali birmanje, obiskovanje maše je postalo predmet napadov.³² Preganjali in celo ubili so nekatere duhovnike, jih označevali s fašisti, reaktionarji in »špijoni ameriškega imperializma«. Propaganda in represivno delovanje proti organom katoliške institucije so sprva segali na vse nivoje javnega življenja, vendar takšni načini niso ostali brez protestov. Ko so iz Solkana izgnali duhovnika dr. Franca Močnika, so nekateri izrazili svoje nestrinjanje na solkan-skem Srebrničevem trgu ter drugih javnih sestankih.³³ Kljub vsemu so s formalno, na novo uvedeno kulturo vseskozi sobivale tradicionalne vrednote, prepad med njimi pa je sčasoma postal premo-stljiv.³⁴

Kljub uradnemu koncu vojne je v ljudeh še vedno odmevala groza, ki je v marsikom pustila dolgoročne posledice. Zaradi strahu pred komunističnim režimom, ki so ga že od predvojnega obdobja kot brutalnega opisovali komunistom nenaklonjeni krogi, in zaradi pogostih šikaniranj s strani ljudske oblasti je bilo morebitno nasprotovanje režimu skorajda neslišno. Negativna klima se je širila preko pritajenih govoric o skrivnostnih izginotjih, internacijah, zasliševanjih, represalijah, preko pritiska na ideološko indiferentne, režimu nasprotne. Ob prebegih se je policija pogosto lotila družinskih članov, sovaščanov in znancev, če pa se je prebeg ponesrečil, je prebežnika najpogosteje čakala ječa ali prisilno delo. Kot kažejo nekatera izmed spodnjih pričevanj, je bila jakost sankcij odvisna od kvalitete odnosov med družinskimi člani in predstavniki ljudske oblasti.

»Moj oče je bil v Rusiji, ko je bila tam revolucija, gori je bil ujetnik. Rekel je, da je bilo tam grozno, da je nemogoče verjet. In še danes se spominjam, ko je rekel, ob koncu vojne, da bojo naši naredili ravno tako. Tisti, ki ne bo za njih, ga bodo peljali in za njim počistili. Mama je vedno rekla očetu, naj bo tiho, da ga ne bodo peljali. O tem se je govorilo, pa ne odkrito. Tudi oče ni tega na

³² Inga Miklavčič Brezigar (1998). *Spomini naše mladosti: etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem*. V: *Acta Histriae* 6 (1998), str. 382–383.

³³ Branko Marušič (2001), n. d., str. 71.

³⁴ Prim. Marta Verginella, *Istrsko podeželje v vrtincu revolucije*. V: *Acta Histriae* 6 (1998), str. 203–214.

glas govoril, samo med nami, ko smo bili skupaj. In mama nam je zabičala, da tega ne smemo nikomur povedati. Nikomur!« [Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško]

»Dobro se spominjam, bilo je petinpetdesetega, šestinpetdesetega leta, ko je s Kambreškega čez noč odšlo pet fantov čez mejo. Naslednji dan smo morali nesti telegram v sosednjo vas Kosi. Bil je ravno veliki teden. Na pošti so nama z bratom povedali, da se morava oglasiti na karavli, sicer lahko tudi streljajo. Pokazati sva morala telegram in vodnik naju je spraševal. Ko sva se vračala, sva se morala zopet javiti na karavli. Tisti teden je bila taka huda ura, da je bilo gorje.« [Gospa Marija, rojena 1944, Ročinj]

»Tudi naša družina, torej stric so tudi šli. Skupaj z njimi je šel še en vojak. Eni pravijo, da so jih ustrahovali. Dvajset zabojev jabolk so imeli pripravljenih, da drugi dan prodajo. Krave so imele, vola. Pustili so vse in odšli čez noč. Tisti vojak in cela družina. Grozno nam je bilo vsem, najbolj mami, ki ji je šel brat. Ničesar ni vedela. Od vsega, kar je ostalo za njimi, nismo videli ničesar, čeprav smo bili sami zelo revni. Lahko bi nam dali, ker smo bili sorodniki. Vse so dali neznano kam. /.../ Ta velika punca je imela 16 let, vse ostalo je bilo mlajše, ena je imela 5, druga 2 leti. Ta mlajša ima še sedaj posledice. Usta so ji zaprli, ko so ušli, ker so se bali, da ne bi jokala, pa se je zelo prestrašila. Žal mi je bilo. Ja, takrat mi je bilo zelo težko.« [Gospa Klara, rojena 1933, Potravno]

»Tisto noč, ko smo mi pobegnili čez, so zaprli mojo teto v Tolminu za dve leti. Bila je vdova in je imela hčer, ki je bila mojih let, in sina, ki je bil dve leti mlajši. Še dobro, da so bili stari ata in od moje tete sestra doli v Podbeli, da sta pazila nanje.« [Gospa Katarina, rojena 1940, Podbela, prebegnila 1950]

»Mojo mamo so zaprli, ko sem šel. Zaprli so jo v Sveti Luciji³⁵, zaslišana pa je bila v Tolminu. Ta policaj, ki jo je peljal v Tolmin, je rekel, naj hodi pred njim, da si ne bi ljudje česa mislili. Sestra Cvetka mi je pravila, da se je mama hotela utopiti, da je hotela skočiti pri Vodevčku v vodo. Sestra, ki je imela takrat šest let, je šla z mamo na policijo. Tam so ji napravili sendvič, »panin«, in ji rekli, če

prizna, da je vedela, da bom jaz odšel, bo dobila sendvič. Bila je lačna in je rekla, da je vedela. /.../ En posameznik na pravem položaju je imel moč. Lahko te je notri zakopal ali pa ven rešil. Ta fant, Ivo, s katerim bi moral iti jaz čez, je že poprej hotel pobegniti, pa so ga ujeli. Zaprtega so ga imeli v Tolminu, Ljubko, njegov brat, pa je popravljaval ravno avto od tega funkcionarja. Šel je do njega in hotel vedeti, kje je njegov brat Ivo. Mu je rekel ta, kaj delaš tu, ti imaš avto za popravljat. In takrat mu je rekel Ivo: jaz hočem dobiti brata, drugače sploh ne grem delat. Ti kar pojdi popraviti avto, bom jaz vse uredil. Kakšna lumparija je bila to! Od enega je zaviselo vse skupaj!« [Gospod Valdi, rojen 1934, Modrejce, prebegnili 1951]

»Ko sem šel od doma, je bil petek zvečer, ampak nisem šel čez mejo do nedelje zvečer. V soboto zjutraj so že bili policaji doma. Kako hudiča so zvedeli, pa ne vem. Našo družino so imeli »na špicli« od zmeraj, ker naš tata ni bil tiho, zmeraj je kaj povedal nazaj. Pa tudi za partijo ravno ni bil. O, še leta potem so se naši doma, bratje, bali, da bodo izgubili službo, ker so vrgli iz službe zaradi takih stvari.« [Gospod Lojze, Banjšice, prebegnili 1949]

»Moja družina ni bila izpostavljena nobenim posebnim težavam. Očeta in sestra so sicer zaslišali, kje sem, čeprav so verjetno zato, ker je oče podpiral režim, vseh trem verjeli bolj kot ostalim družinam. Tako nihče od moje družine ni bil zaprt.« [Gospa Stanka rojena 1932, Podravne, prebegnili 1951]

»Dvanajst otrok je imela moja mama, veliko kmetijo smo imeli. Je bilo treba kopati in delati doma. Najprej sem delal doma, potem sem se šel učiti za ključavničarja. Več let sem delal v Trziču, potem pa so me petintridesetega poslali z vojsko v Abesinijo, od koder sem se vrnil dve leti kasneje. Nato sem šel v vojsko in potem v partizane. V Vipolžah sem bil eden prvih partizanov. Potem ko je bila potegnjena meja blizu naše hiše, sem začel malo švercati, pa so me ujeli. Potem sem pobegnil iz Jugoslavije, ker bi me sicer zaprli. To je bilo leta 1947. Ni bilo težko uiti, ker sem dobro poznal področje.«³⁶

³⁶ Pričevanje Rudolfa Čadeža, rojenega leta 1914. Glej: Brezda Čebulj-Sajko (2000). *Razpotja izseljencev: razdvojena identiteta slovenskih Avstralcev*, str. 88.

³⁵ Gre za Most na Soči.

»Takrat je bilo strašno, šestinštiridesetega, sedeminštiridesetega leta v Sloveniji, v coni B ni bilo mogoče živeti. Hoteli so, da postaneš komunist, hočeš nočes. Samo za mene to ni prišlo v poštev; življenje za domovino bi dal kot narodnjak in ne kot komunist.«³⁷

Državna meja je kot slabo prepustna ločnica temeljito posegla v dotedanjo strategijo preživetja obmejnih prebivalcev, ki so bili gospodarsko, politično in kulturno vezani na Tržaško, Goriško in Furlansko, hkrati pa je njeno zaprtje močno razrezalo v individualna življenja, razdelilo družine in sorodnike. To je pogosto izzivalo negodovanje in prikrito nastojenost proti graničarjem na karavlah, ki so v očeh oškodovancev postajali nekakšen simbol za omejevanje svobode; ta se je krepila spričo pogostih zaplemb posedovanih dobrin ob prestopu meje ter zaradi večkrat arogantnega obnašanja graničarjev. Do nepotrebnih zapletov je prihajalo tudi zaradi slabega znanja lokalnega jezika, nepismenosti, drugačnih kulturnih vzorcev in običajev.³⁸ Rekrutacija neslovenskih vojakov jugoslovanske vojske ob zahodni jugoslovanski meji je imela več vzrokov: najprej je šlo za utrjevanje jugoslovanstva na račun regionalne oziroma etnične identitete, potem pa tudi za zato, da bi ti vojaki imeli čim manj znanstev s civilisti. Omenjeno prakso pošiljanja vojaških nabornikov na teren po celi državi je izvajala že vojska v kraljevini Jugoslaviji.³⁹ Kljub takšni varovalki je vseeno prihajalo do poznanstev in celo zelo dobrih odnosov med graničarji in domačini. Medtem ko se v pričevanjih pogosto izpostavlja njihova strogost, togost, nezaupljivost, včasih celo nasilnost, je vendarle možno zaslediti tudi njihovo človečnost, popustljivost, simpatičnost; nenazadnje se je nezanemarljivo število vojakov ob meji poročilo s Slovenkami, nekaj pa jih je skupaj z domačini tudi prebегnilo čez mejo. Takšna trdna poznanstva skupaj s pričevanji namigujejo na določeno poroznost meje. Ivanka, živeča tik ob meji, se spominja: »Vojaki so me že poznali in me niso ustavljali«.

»Vse naše vasi so bile pretrgane. Nenadoma smo ostali ločeni. S sorodniki in prijatelji, ki so ostali v Italiji, smo se dogovorili, da se bomo en dan v tednu vsi dobili na isti njivi. Le tako smo se lahko videli in ohranjali stike. Zelo so nas nadzorovali, tudi ko smo šli na njivo, nas špijoni niso spustili izpred oči. Najbolj ponižujoča pa so bila pregledovanja. Otipavali so nas. Vzeli so nam vse dostojanstvo.«⁴⁰

»Bilo je takrat, ko sem hotela iti h noni vsako nedeljo, toda čez mejo si lahko šel samo štirikrat na mesec: predpis ni upošteval pete nedelje, jaz pa nisem upoštevala predpisa. Na meji so me seveda vsakokrat zavrnil in užaljeno sem se vračala domov.«⁴¹

»Od Anice mož je bil oficir gori na karavlah, vodja graničarjev. Se je zaljubil v Anico in sta se poročila. Sem veliko govoril z njim, je bil prijazen. Nič slabega ne morem reči zanj, slišal sem pa, da je bil zelo strog, da je ljudi kar malo držal v strahu. Tudi njena sestra Zofija je imela vodnika. Skupaj sta odšla čez mejo.« [Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško]

»Vračal sem se po stezah iz Gorice v Miren. Naenkrat stopi pred mene vojak in zavpije, da bo streljal, če se ne ustavim. Odvedel me je na karavlo, kjer me je vodnik zaslíšal in me po krajši zastraševalni pridigi izpustil. Kot otrok sem se v času cone A navadil, da je vsak vojak nekaj dobrega. Takšno predstavo sem imel zaradi tega, ker so bili posebej ameriški vojaki do nas otrok zelo prijazni. Nasilni nastop vojaka me je zelo presenetil in pretresel. To je bil moj prvi stik z mejo. Takrat sem tudi spoznal, kaj je to svoboda in kaj ne.«⁴²

Zakaj pa ste odšli vi?

»Moda je bila. Zdaj, človek je odrasel v tisti vojni in bodočnosti nismo videli doma in smo šli /.../ V glavnem tistikrat nismo razmišljali, kaj bo. Govorilo se je, da jih gre dosti dol in da sprejemajo na vse kraje – v Ameriko in kamorkoli se vpišeš.«⁴³

⁴⁰ Rupnik, n. d.

⁴¹ Nadja Velušček (1997). *Primorska srečanja*. V: Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja (ur. Jan Zoltan), str. 75.

⁴² Pričevalec iz Vrtojbe. Glej: Andrej Malnič (1998), n. d., str. 335.

⁴³ Ksenija Batič (2003). »Domovina je tu in domovina je tam«. *Raziskava med primorskimi Slovenci o njihovi vr-*

³⁷ Pričevanje Billa Mariniča, rojenega leta 1928. Glej: Breda Čebulj-Sajko (1992). *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*, str. 228.

³⁸ Andrej Malnič (1998), n. d., str. 339–341.

³⁹ Tomaž Pavšič (1999). *Ob stari meji: pričevanja in spomini*, str. 51.

Prve podobe Nove Gorice, mesta na meji.

Kljub temu, da se iz številnih raziskav, izhajajočih iz makroperspektive, pogosto da izluščiti le enopomenske pojasnitve razlogov za izselitev oziroma prebeg, se skozi pogovore z izseljenci kaj hitro ugotovi, da ni tako. Številni teoretski pristopi⁴⁴ in zorni koti opazovanja mehanizmov migracijskih procesov ostajajo brez odgovora na vprašanje, zakaj se iz nekega okolja niso izselili vsi, ali vsaj vsi pripadniki neke ožje skupnosti, kot na primer družinski člani ali prebivalci neke zakotne vasice, čeprav so bili načeloma podvrženi enakim pritiskom. Te raziskave pač ne opazijo, da je prebežnikova odločitev za odhod največkrat dozorela ob temeljitem pretehtavanju razlogov za in proti ter da je pogosto preseгла splošne gospodarske in politične motive. Iz analiz pogovorov sem opazila, da za temi prelomnimi odločitvami navadno stoji pisana paleta razlogov, med katerimi so pogosto

zelo travmatični in intimni motivi. Marsikdaj so se informatorji na mojo radovednost glede razlogov, ki so pogojevali prebeg, sprva odzvali z izrazom, navezujočim se na oznako iz uradnih dokumentov, ki so jih kot begunci dobili v begunskih taboriščih; to je bil morda najenostavnejši način, da se izognejo natančnejšemu pojasnjevanju, ki je tvegalo odpiranje morebitnih žgočih tematik ali neprijetnih spominov.

Raziskave so pokazale, da so motivi za izselitev odvisni od posameznikove osebne zgodovine, od vplivov družbe in izkušenj, ki jih človek pridobi v teku svojega življenja, od kulturnih in socialnih okvirjev in okoliščin, v katerih deluje, ter od situacije, ki ga prisili, da začne razmišljati o izselitvi.⁴⁵ Ravno zato je zbiranje čim širšega spektra informacij o posameznikovem življenju pomembna za globlje razumevanje odločitve za izselitev. Pridobivanje življenjskih zgodb skozi metodo odprtega intervjuja je eden od načinov, kako se preseže plitko enopomenskost, ki je pogosto rezultat vpogleda, kot ga o tem vseprisotnem fenomenu ponujajo dostopni t. i. primarni zgodovinski viri (različni statistični popisi, zapiski v župnijskih registrih,

nitvi v Slovenijo. V: *Dve domovini/Two Homelands* 18, str. 185.

⁴⁴ O razvoju in pregledu teoretskih pristopov na migracije glej: Paul Boyle, Keith Halfacree in Vaughan Robinson (1998). *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited; Stephen Castles (2000). *International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and Issues*. Blackwell Publishers, UNESCO. Douglas Massey in dr. (1993). *Theories of International Migration: A review and Appraisal*. *Population and Development Review* 19, št. 3, str. 431–466.

⁴⁵ Glej zlasti sledeče delo z bogatimi referencami: Paul Boyle, Keith Halfacree in Vaughan Robinson (1998). *Exploring Contemporary Migration*.

arhivsko gradivo policijskih uradov in izseljen-skih referatov, ankete ipd.).

Nesporno je velika večina prebežnikov zasledovala »boljše življenje«. Sintagma, ki označuje izboljšanje življenjskih pogojev, ima v kontekstu izseljevanja številne pomene, čeprav se jo pogosto razume predvsem skozi prizmo (najbolj razpoznavnih) ekonomskih razmer – kot boljši zaslužek oziroma višji socialni položaj. Zgolj ekonomska razlaga »boljšega življenja« namreč zamegli ostale dejavnike, ki se utegnejo skrivati za to pogosto besedno zvezo: tu imam v mislih predvsem svobodo (gibanja, dela, izražanja, vere, načrtovanja prihodnosti ipd.), varnost, umik od konfliktnih razmerij, nestimulativno okolico, primernejše okolje v fizičnem smislu (klimatske razmere), višja izobrazba, če naštejemo samo najbolj očitne.

Obravnavanje izseljevanja z upoštevanjem kroga družine in znancev, zlasti z ozirom na močno povezane družine z jasno določenimi vlogami v tradicionalnem patriarhalnem okolju, postaja v migracijskih študijah ključnega pomena.⁴⁶ Družinsko okolje je pogosto spodbujalo izseljevanje, ki ni bilo zgolj posledica načrtovanja skupnih strategij preživetja, ampak tudi rezultat zatiranja in nenaklonjenosti do svobodne izbire posameznih članov družine. Zlasti slednje ostaja pogosto neopazeno, ker so družinski konflikti tema, ki ponavadi umanjka v pripovedi in se jih da razbrati le iz indicev. To ne preseneča, saj konflikti v družini nosijo v sebi močne emocionalne naboje, se mešajo s poljem nespodobnosti, neprijetnimi občutji sramu in celo krivde.

Pričujoče besedilo je nedvomno prekratko za temeljitejšo analizo pogovorov z izseljenci, zato bom iz njih na kratko izluščila dva primera, ki sta preko formalnih intervjujev najbolj nesporno nakazala na prepletenost razlogov za izselitev. Nekateri od mojih informatorjev so bili v času prebega še otroci in niso imeli vpogleda nad celotno motiviko, ki je prepričala v odhod njihove starše, zato njihovih odgovorov ne bom vklopila v raziskavo.

⁴⁶ Boyd, Monica (1989). *Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas*. *International Migration Review* 23 (3), str. 638–670; Dirk Hoerder (1999). *Segmented makrosystems and Networking Individuals*. V: *Migration, Migration History, History* (ur. Jan and Leo Lucassen).

Gospod Valdi je 25. aprila 1951 iz majhne vasi Modrejce pri Mostu na Soči preko Kolovrata pobegnil v Benečijo skupaj še z dvema fantoma iz sosednje vasi. Sprva je bil v očeh predstavnikov ljudske oblasti oziroma partijevcev najbrž razumljen kot politični emigrant, če vzamemo v ozir, da so slovenske oblasti do 60. let obravnavale in delile izseljenstvo predvsem na dva načina: z vidika njihove naklonjenosti (lojalnosti) družbenemu sistemu in državi Jugoslaviji in z vidika njihovega nasprotovanja režimu in Jugoslaviji.⁴⁷ Pogovor z njim je razkril večplastnost razlogov, ki zajemajo tako ekonomsko stisko kot politične pritiske in nekaj mladostniškega avanturizma. Njegov primer daje jasno vedeti, da je njegova migracijska odločitev zorela dlje časa, izvedel pa jo je takrat, ko je za to bil primeren trenutek.

»Težko je opisati, zakaj sem šel. Skoraj ne moreš vedeti. /.../ Tistega dne sem moral iti, ker sem slutil, da me bodo zaprli. Pred hišo sta stala policaj in knojevec⁴⁸ in takrat sem jo pobrisal k prijatelju v sosednjo vas z le tistim, kar sem imel na sebi. So me trikrat videli, da sem bil z ljudmi, ki so čez noč zmanjkali. Najbrž so mislili, da jih spravljam čez. /.../ Ko smo še bili v coni A (1945–1947), sem opazil velike razlike med ameriškimi in jugoslovanskimi vojaki. Na naši strani so bili Amerikanci tako fajn oblečeni in čedni, na oni strani pa taka siromaščina. In so rekli, da je bolje tam kot tukaj. Že kot sem otrok pomislil, kako to, da je bolje tam, če pa je bolje tu? /.../ Tudi sem se odločil, da ne bom služil vojske doma. Pa mlad si, hočeš nekaj napraviti iz sebe in vidiš, kako gredo drugi. Doma je bila huda revščina, edino na ta način sem videl možnost. In zdi se mi, da sem se dobro odločil. /.../«

Zelo zanimiv je tudi naslednji primer. Kot devetnajstletno dekle je gospa Stanka je iz rojstne vasi Podravne na Kambreškem 14. marca 1951 prebegnila na drugo stran mejne rečice Idrije:

»Hotela sem boljše življenje. Želela sem si kupiti boljše čevlje, lepše obleke in druge potrebščine. Nisem marala kraja, v katerem sem živela, življenjske razmere so bile zelo slabe. Želela sem si svobodno izbiro glede tega, kje bom živela, kam

⁴⁷ Marjan Drnovšek (2000), n. d., str. 16–22.

⁴⁸ Knojevec, pripadnik KNOJ-a (Korpus narodne obrambe Jugoslavije).

bom potovala. Želela sem imeti možnost, da si sama izberem, kaj in kje bom delala. Enostavno nisem več trpela omejitev v svojem načinu življenja. /.../ Kakšno leto sem razmišljala o tem, da zapustim dom. Živeli smo tik ob italijansko-jugoslovanski meji. Po nekaj mesecih smo se seznanili z graničarji, celo pogovarjali smo se in se poznali po imenu. Z našega balkona smo lahko videli delovanje graničarjev na obeh straneh meje. /.../ Pazljivo sem opazovala, kdaj so se menjali jugoslovanski graničarji in ko je bilo varno, sem ušla čez. Bilo je okoli tretje zjutraj in precej megleno. Ko sem bila enkrat na drugi strani, so me italijanski graničarji sprejeli medse in mi ponudili zajtrk. Nikomur nisem povedala, da bom šla. Domači so najprej mislili, da sem utonila, ker je bila Idrija zaradi dežja precej narasla.«⁴⁹

Gornji odlomek, sestavljen iz pogovorov s Stanko, daje slutiti širšo vzročno razlago njene migracijske odločitve, čeprav je podala le zelo splošne formulacije. Iz njih namreč ni povsem jasno, kaj v njenem okolju jo je konkretno motilo in kdo je nanjo izvajal pritiske; predvidevanje, da je na njeno željo po zapustitvi rodne kraja vplivala splošna ekonomska in politična kriza, se je izkazalo za precej trhljo ob neformalnih pogovorih z njo, ki niso posneti, so pa zabeleženi v mojih raziskovalnih dnevnikih. V Stankini pripovedi se ekonomski, politični in drugi momenti tesno prepletajo, saj se vrednotijo z osebne stališča. Vzpostavitev meje in posledično omejevanje gibanja v okolju, kjer so se nekaj lahko nemoteno premikali, je na Stanko nedvomno delovalo utesnjujoče. Večkrat je omenjala prepoved kopanja v rečici Idriji, ki je s pariško mirovno pogodbo postala mejna, in podaljšane občutke strahu spričo ostre ideološke klime, ki jo je doživela že v času vojne. Tudi revščina, ki je zlasti po odhodu zavezniških čet iz cone A Julijske krajine močno prizadela pokrajino, je nesporno botrovala njeni odločitvi. A vendar je enega najpomembnejših razlogov za njeno razmišljanje o izselitvi opaziti v omejevalnem patriarhalnem okolju, ki ji je zapovedovalo način življenja;

nja; želela si je poiskati delo, da bi zaslužila denar, oče pa je hotel, da se čim prej poroči in se posveti delu na domači kmetiji. Njen cilj ni bil samo ta, da si kupi boljše čevlje, obleko in ostale dobrine, torej ne zgolj to, da si izboljša življenjske pogoje v ekonomskem smislu. Predvsem si je želela svobodo in večjo možnost izbire glede kraja bivanja, dela, gibanja in življenjskega sloga nasploh. S tem se je med Stanko in njenim očetom ustvaril konflikt interesov. Očetova avtoriteta, s katero je želel Stanko vsiliti svojo lastno vizijo glede prihodnosti, je delovala proti njenim osebnim željam, sama pa je našla rešitev za svoj položaj v tem, da je odšla zdoma. Očetova želja je delovala tudi proti načrtom njenega izvoljenca Janka, ki prav tako ni želel ostati na kmetih.

Sklepne misli

Izseljevanje iz Posočja v prvih povojnih desetletjih ima sicer precej univerzalnih potez glede na celoten slovenski prostor, vendar izkazuje tudi nekatere posebne karakteristike. Ravno te vnašajo v raziskovanje slovenskega izseljenstva potrebo po obravnavi regionalnih območij posebej, saj se značilnosti, ki jih pogojujejo upravno-politične ločnice, socialno-kulturne posebnosti in tudi geografske danosti, pogosto izkažejo za bistvene pri razlagi tako kompleksnih fenomenov, kot je izseljevanje.

Posledice vojne, ki so se zrcalile v številnih osebnih tragedijah, ideoloških konfliktih in pomanjkanju, ki je zaradi obljubljenega blagostanja izstopalo še toliko bolj, so sprožile množična preseljevanja. A vendar je za motiviko izselitev skozi perspektivo posameznika možno opaziti izjemno kompleksnost, ki jo je krivično strpati zgolj v ekonomsko oziroma politično kategorijo. Individualna perspektiva prepozna v posamezniku-migrantu osebnost, ki v mejah svojih zmožnosti načrtuje, se odloča, ter ga tako osvobaja deročih migracijskih valov in tokov, ki utopijo njegovo unikatnost. Preko analize osebne ravni so izpostavljeni tisti elementi, ki so za razumevanje in pojasnjevanje različnih aspektov migracijskih procesov še kako pomembni, a vendar ostajajo ob drugih metodologijah pogosto prezrti; gre za posameznikove želje in strasti, razumevanja, ambicije, vrednote ter strahove, negotovosti in naključja.

⁴⁹ Gre za del pogovora s Stanko, ki sem ga prevedla iz angleščine in priredila v standarden prozni zapis. Pogovarjali sva se januarja 2008 na njenem domu v Edmontonu, kjer sem tri tedne tudi stanovala v času svojega terenskega in raziskovalnega dela v Kanadi. Njena življenjska zgodba je pod naslovom *Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado* (U. Strle) objavljena v monografiji *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (2009).

Povojni čas je bil čas sprememb, čas tesnobe, osebnih stisk in negotovosti, ki so jih podpihvale bolj ali manj dvoumne napovedi in ugibanja ter politične agitacije. Hkrati pa je bila to tudi doba, v kateri so se ljudje zaljubljali, hoteli izživeti lastne ambicije in niso pristajali na omejevanje svobode oziroma na toge, neživiljenjske predpise, ki so jih v izrazito spolitiziranem ozračju izvajali državni uradniki.

Literatura:

- Batič, Ksenija (2003). »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi Slovenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo. V: *Dve domovini/Two Homelands* 17, str. 181–202.
- Boyd, Monica (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. V: *International Migration Review*, vol. 23, št. 3, str. 638–670.
- Boyle, Paul, Halfacree, Keith in Robinson, Vaughan (1998). *Exploring Contemporary Migration*. Addison Wesley Longman Limited, Harlow.
- Čebulj-Sajko, Breda (1992). *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Čebulj-Sajko, Breda (2000). *Razpotja izseljencev: razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Založba ZRC, Ljubljana.
- Drnovšek, Marjan (2000). Nekaj utrinkov iz odnosa slovenske oblasti in Partije do povojnih izseljencev. V: *Publikacija VII. Tabor Izseljenskega društva Slovenija v svetu: Republika Slovenija: mati ali mačeha izseljencem*, Ljubljana, str. 16–22.
- Fania Zingirian, Laura (ur.) (2008). *Ženske in meja: dijakinje in dijaki se soočajo z vrednotami življenja žensk na italijansko-slovenskem čezmejnem območju*. Associazione di cooperazione cristiana internazionale/Centro volontari cooperazione allo sviluppo : Društvo Senza confini-Brez meja.
- Gombač, Jure (2006). Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne. V: *Spet doma? Povratne migracije med politiko prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič - Hacin).
- Založba ZRC SAZU (Zbirka Migracije 11), Ljubljana.
- Hoerder, Dirk (1999). Segmented Macrosystems and Networking Individuals. V: *Migration, migration history, history* (ur. Jan and Leo Lucassen). Založba Peter Lang, Bern/Berlin/Frankfurt am Main/New York/Paris/Wien, str. 73–84.
- Iacovetta, Franca (2006). *Gatekeepers, Reshaping Immigrant Lives in Cold War Canada. Between the Lines*, Toronto.
- Kalc, Aleksej (1997). Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi. V: *Annales. Series historia et sociologia*. Let. 7, št. 10, str. 193–214.
- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode, Selitvene izkušnje Slovencev iz zahodne meje*. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/ Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije/Narodna in študijska knjižnica, Koper/Trst.
- Kalc, Aleksej, Predan, Michela in Petricig, Alvaro (2008). *Deriva Nei Continenti: Le Valli del Natisone e i luoghi dell'emigrazione negli archivi fotografici di famiglia/Odplavljanje na celine: Nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih arhivih*. Zveza slovenskih izseljencev Furlanije Julijske krajine/ Študijski center Nediža/ Slovenci po svetu, Čedad/Špeter.
- Kobilica, Katarina in Studen, Andrej (1999). *Volja do dela je bogastvo: mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini*. Nova revija, Ljubljana.
- Levi, Primo (2004). *Ali je to človek?* Cankarjeva založba (Zbirka Moderni klasiki), Ljubljana.
- Malnič, Andrej (1998). Topografija spomina na novo mejo. V: *Acta Histriae*, št. 6, str. 331–346.
- Marušič, Branko (1988). *Nova Gorica*. Motovun, Motovun.
- Marušič, Branko (2001). *Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja*. Krajevna skupnost Solkan, Solkan.
- Marušič, Branko (2001). *Skozi preteklost Goriške*. Mestna občina Nova Gorica/Mercator Goriška, Nova Gorica.

- Massey, Douglas in dr. (1993). Theories of International Migration: A review and Appraisal. V: *Population and Development Review* 19, št. 3, str. 431–466.
- Miklavčič Brezigar, Inga (1998). Spomini naše mladosti : etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. V: *Acta Histriae* 6, str. 369–388.
- Milharčič-Hladnik, Mirjam in Mlekuž, Jernej (2009). *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb*. Založba ZRC SAZU, Ljubljana.
- Pavšič, Tomaž (1999). *Ob stari meji: pričevanja in spomini*. Založba Bogataj, Idrija.
- Pernišek, France (2007). *Moj begunski dnevnik 1945–1949/ My D. P. Camp Diary 1945–1949*. Studia Slovenica, Ljubljana.
- Pirjevec, Jože (2007). »Trst je naš!«: *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Nova revija (zbirka Korenine), Ljubljana.
- Portelli, Alessandro (1997). *The battle of Valle Giulia : oral history and the art of dialogue*. University of Wisconsin Press, Madison, str. X.
- Repe, Božo (1998). Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka. Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: *Zgodovina za vse*, let. 5, št. 2, str. 90–96.
- Rupnik, Veronika (2007). Padec zahodne meje: moj nono z glavo v Italiji, z nogami v SFRJ. Pogovor s Cirilo Pregelj iz Mirna. *Žurnal*, 27. november 2007.
- Strle, Urška (2007). Odnos slovenskih izseljencev v Kanadi do domovine po drugi svetovni vojni. V: *Dve domovini/Two homelands* 27, str. 117–142.
- Šušmelj, Jože (1997). Odpiranje meje: Sodelovanje med Novo Gorico in Gorico. V: *Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja* (ur. Jan Zoltan). Mestna občina, Nova Gorica.
- Švent, Rozina (1995). Begunski usodi nasproti. V: *Dve domovini/Two homelands* 6, str. 43–51.
- Thompson, Alistair (2004). Interview with Stud Terkel. V: *Oral history*, 32 (2), str. 120–125.
- Velušček, Nadja (1997). Primorska srečanja. V: *Nova Gorica – Gorica: izzivi in možnosti sobivanja* (ur. Jan Zoltan). Mestna občina, Nova Gorica.
- Velušček, Nadja (2003). *Moja meja*. Kinoatelj, Gorizia/Gorica. [videoposnetek]
- Velušček, Nadja (2006). *Sešivalnica spomina / Ricuciture di memorie: video-konfin-žjon*. Zavod Kinoatelj, Šmihel. [videoposnetek]
- Verginella, Marta (1998). Istrsko podeželje v vrtincu revolucije. V: *Acta Histriae*, št. 6, str. 203–214.
- Verginella, Marta (2004). *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Univerza na Primorskem, ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.
- Vovko, Andrej (1992). Izseljevanje iz Primorske med obema vojnama. V: *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, str. 87–92.
- Zemljič, Vid (1947). *Koledarček slovenskih emigrantov za leto 1946*. Izdali slovenski emigranti v Italiji.
- Žakelj, Anton (2008). *Beg v neznano*. Studia Slovenica, Ljubljana.
- Žakelj, Filip (1974/75). *Taboriščni arhiv priča*, 1.–4. zvezek. Buenos Aires.

Intervjuji:

- Gospod Lojze, rojen 1931, Banjšice, prebegnil 1949.
- Gospod Valdi, rojen 1934, Modrejce, prebegnil 1951.
- Gospa Katarina, rojena 1940, Podbela, prebegnila 1950.
- Gospa Stanka, rojena 1932, Podravne, prebegla 1951.
- Gospa Klara, rojena 1933, Potravno.
- Gospa Marija, rojena 1944, Ročinj.
- Gospod Anton, rojen 1928, Kambreško.
- Gospa Iva, rojena 1933, okolica Tolmina.
- Gospod Jožef, rojen 1920, okolica Mosta na Soči.
- Gospa Ida, rojena 1916, Modrejce.

Viri fotografij

- http://www.nostrocine.co.uk/kinoateljje/site/galleries/1085771515/mojameja_fofi.jpg
- http://www.idrsko.si/mediac/450_0/media/2-03.jpg
- Slovenska kronika XX. stoletja: 1941–1995. Ljubljana: Nova revija, 1996
- http://i212.photobucket.com/albums/cc207/LoKeY84/NG_4.jpg

Zusammenfassung

„SIE LIESSEN ALLES ZURÜCK UND GINGEN ÜBER NACHT“.

Ein Beitrag über die illegale Auswanderung aus dem Isonzogegebiet nach Italien nach dem Zweiten Weltkrieg im Spiegel mündlicher Zeugnisse

Das Ende des Zweiten Weltkriegs zeichnete neue politische Grenzen auf die Landkarte Europas und brachte neue gesellschaftspolitische Ordnungen. Die gemäß den Beschlüssen der Pariser Friedenskonferenz gezogene Staatsgrenze schnitt, ohne Katastralgrenzen oder Eigentumsstrukturen zu berücksichtigen, in das Leben der Menschen auf beiden Seiten der Grenze. Durch ihre fast hermetische Abriegelung griff die Grenze stark in die bisherigen Überlebensstrategien der Bevölkerung ein. Der Beitrag fokussiert die Mikroebene, das tägliche Leben im slowenischen Teil des Isonzogegebietes – das damals nach einem Vierteljahrhundert wieder zur Grenzregion wurde – vom Ende des Zweiten Weltkrieges bis zum Beginn der sechziger Jahre. Basierend auf der relevanten Literatur und mündlichen Zeugnissen von Auswanderern und ihren Zeitgenossen beschreibt die Autorin die Verhältnisse der damaligen Gesellschaft, rekonstruiert die Gründe für die Aussiedlung und spiegelt das Bild der Gesellschaft durch das Prisma der illegalen Auswanderung.

Da sich in den unsicheren Zeiten kurz nach dem Krieg die Mehrheit der Flüchtlinge ins Ungewisse begab, werden im Beitrag nur jene Faktoren aufgezeigt, die im Heimatort eine Auswanderung begünstigten, sowie die Gründe für diese Entscheidung; nicht aber jene Faktoren, die den weiteren Weg der Flüchtenden beeinflussten. Zu betonen ist, dass es meist mehr als nur einen Grund für die Auswanderung gibt, was anerkannte Begriffe wie politischer, ökonomischer, abenteuersuchender Emigrant in Frage stellt. Die Untersuchung der Emigrationsgründe am Beispiel des Isonzogegebietes (wie auch insgesamt) zeigt eine höhere Komplexität, als dass die Verabsolutierung eines einzigen Grundes gerechtfertigt wäre. Den Anstoß für die Emigration unmittelbar nach dem Krieg gaben vor allem mangelnde Sicherheitsge-

fühle und schlechte materielle Bedingungen, doch wurden die Entscheidung zu emigrieren und der Zeitpunkt dafür immer durch die Gesamtheit der Lebensumstände des Individuums beeinflusst. Aus den Lebensgeschichten können wir herauslesen, wie unterschiedlich die Menschen Ursachen, Pläne, Erwartungen und getroffene Entscheidungen deuten; wie all diese Elemente beeinflusst werden durch die persönliche Lebensgeschichte, das heimatliche Umfeld, Familienverhältnisse, kulturelle, wirtschaftliche und politische Gegebenheiten und nicht zuletzt auch psychologische Eigenschaften (Ehrgeiz; der Wunsch, Neues kennen zu lernen oder zu reisen; „innere Unruhe“ usw.). In der Emigrationsentscheidung des Individuums verflochten sich oft wirtschaftliche, soziale, politische Umstände und – in viel größerem Maß als meist angenommen – auch persönliche Motive. Diese persönlichen Gründe für eine Auswanderung kommen seltener zum Ausdruck, da die familiären, lokalen und sonstigen Umstände, die den Wunsch, das Heim zu verlassen, anregten, in den Schilderungen meistens nicht preisgegeben werden, sondern geradezu als Tabuthema gelten. Was durch ein formales Interview nicht ans Tageslicht kommt, wird häufig durch mehrmalige informelle Gespräche mit den Informanten oder rein zufällige „Ausrutscher“ enthüllt.

Durch das Prisma der Auswanderung betrachtet zeigt das Isonzogegebiet im Vergleich mit dem gesamtslowenischen Raum zwar zahlreiche universale Züge, aber auch einige besondere Charakteristika. Gerade letztere unterstreichen die Notwendigkeit, bei der slowenischen Migrationsforschung den Regionen besonderes Augenmerk zu widmen, denn die Besonderheiten, die durch verwaltungs-politische Trennlinien, sozial-kulturelle Eigenheiten und auch geographische Gegebenheiten bedingt sind, erweisen sich häufig als wesentlich für die Erklärung so komplexer Phänomene wie es die Auswanderung ist.

Schlagwörter: illegale Migration, Auswanderer, Posočje/Isonzogegebiet, Oral History, Alltagsleben